

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Лабораторія наукового перекладу

У цьому числі «Філософської думки» ми починаємо знайомити читача з роботою «Лабораторії наукового перекладу». Нижче надруковано матеріал семінару «Лабораторії», присвяченого українському перекладові твору Фрідріха Ніцше «Ранкова зоря», який здійснив Вахтанг Кебуладзе. Семінар відбувся 10 квітня 2018 року в бібліотеці Гете-Інституту в Києві за підтримки Гете-Інституту та Міжнародного фонду «Відродження».

ПЕРЕКЛАД ТВОРУ ФРИДРИХА НІЦШЕ «РАНКОВА ЗОРЯ»

Вахтанг Кебуладзе: Зазвичай, починаючи перекладати якийсь твір, обираєш певну стратегію перекладу. Цей вибір залежить від засадового рішення щодо того, до якого жанру належить оригінальний текст. Фундаментальною відмінністю тут є відмінність наукового твору від художнього. Перекладаючи художні твори, завжди треба прагнути відтворити не лише те, що написано, а й те, як це написано, не лише зміст, а й також стиль. Адже ми перекладаємо твори великих письменників минулого й сучасності не тільки через те, що нам цікавий зміст цих творів, а ще й тому, що кожний великий письменник створив свій неповторний стиль письма. У разі наукових і філософських творів стан справ трохи інший. Не всі великі філософи були великими письменниками. Тож коли перекладаєш філософські тексти, часто наражаєшся на питання: чи треба відтворювати всі стилістичні неокочирності автора, а чи варто спробувати переказати його стилістично витонченіше?

У разі Ніцше таке питання не постає, адже він блискучий письменник. Тож наче ясно, що треба спробувати зберегти всі особливості його письма. Хоча, скажімо, в першому англійському перекладі «Ранкової зорі»¹ застосовано іншу стратегію. В ньому ретельно і дуже точно відтворюється сенс того, про

© І. АНДРУЩЕНКО,
А. БОГАЧОВ,
В. КЕБУЛАДЗЕ,
2018

¹ Nietzsche, F. (1911). *The Dawn of Day*. New York: The Macmillan Company.

що пише Ніцше, але майже цілковито знехтувано стилістичними особливостями цього твору. То чи можна загалом і зберегти стиль Ніцшевого письма, і водночас відтворити доволі складний філософський зміст його мислення? Це питання тягне за собою інше питання: Як взагалі сьогодні, на початку XXI сторіччя, ми можемо дивитися на Ніцше, який був майже невідомим у власному XIX і став одним із найвпливовіших і найпопулярніших мислителів XX сторіччя, багато в чому зумовивши його культурний, історичний і політичний профіль?

Почавши перекладати «Ранкову зорю» Ніцше, я переконався, що зрозуміти і те, що пише Ніцше, і те, як він пише, неможливо, не розуміючи його ставлення до батька, який помер доволі молодим, його стосунків із великим німецьким композитором Рихардом Вагнером і з сестрою Елізабет, що дбала про свого брата Фридриха останні роки його життя, коли хвороба зробила його майже цілковито безпомічним, і всі ті хвороби, які переслідували його впродовж усього життя.

Письмо Ніцше — це специфічний досвід аутопсихотерапії, звільнення, самолікування. Пишучи, він намагається звільнитися від усього, що поневолює його особисто — від накиннутих способів поведінки та норм стосунків з іншими людьми, релігійними догмами та філософськими канонами, від усталеної стилістики та звичної метафорики. Ніцше вдалося перетворити власні вади та програти на переваги та звияги. Відомо, що Ніцше змалку писав музику, але знаним композитором і музикантом так і не став. Мабуть, його зустріч із Вагнером змусила його остаточно зрозуміти власну неспроможність як музиканта. Але музичні амбіції Ніцше втілилися у специфічній ритміці й майже пісенній фонетиці його прози. Його речення хочеться співати, відстукуючи ритм, що постійно змінюється. У його голосі звучать голоси інших мислителів і поетів, реальних і містичних істот і навіть неживої природи, що створює фантастичну поліфонію.

Андрій Богачов: Я вдячний Вахтангу Кебуладзе за змогу читати по-українському твір Фридриха Ніцше «Ранкова зоря». Наданий фрагмент спонукає говорити про те, які переклади Ніцше хотілося б мати.

Здається, В. Кебуладзе обрав один із двох можливих способів перекладу і, як на мене, кращий. Отже, перший спосіб — це коли перекладач ставить до текстів Ніцше як доксграф. Тоді він турбується про «адекватність» та «обґрунтованість» відтворення термінів Ніцше, його «системи ідей», одночасно враховує «концептуальні» недоліки Ніцше. Цей спосіб загалом відповідає позиції, яку, наприклад, окреслив Артур Данто в роботі «Ніцше як філософ». Другий спосіб — гадаю, його обрав В. Кебуладзе, — це таке ставлення до оригіналу, коли перекладач виступає як філософ-герменевт², здатний на

² Докл. див.: Богачов, А. (2013). Герменевтичний підхід у філософії. В: *Філософська думка*, 5, 41–50.

діалог з автором. Цей спосіб відрізняється непослабною увагою до авторського стилю.

Якщо йдеться про твори Ніцше, увага до його стилю стає філософською турботою про еквівалентність перекладацького тексту. Бо людина, за Ніцше, — це творець свого життєвого стилю (стосується, звичайно, перекладача). Відповідно, надлюдина — це успіх самотворення. Можна сказати, надлюдина — це справжній автор, бо він накидає перебігові свого життя певну смислову доцільність, якої сам по собі перебіг життя не має. Творення доцільності переживань і вчинків — це вияв волі до влади і це мистецтво життя.

Надлюдські тексти Ніцше — свідчення того, що слабка і хвора людина, що була їхнім автором, завдяки унікальному стилю здобула те, про що писала; а писала так, щоб жити за стилем свого письма. На мою думку, філософія Ніцше полягає у збігу життя і письма, значить, у показі, що оповідна доцільність є владою над життям і водночас проявом влади власної долі, яку слід любити (*amor fati*). Така подвійна влада — це стиль.

Стиль вимагає самообмежень і самоперевершень, а його іншомовне втілення — співавторського розуміння того, у якому часопросторі існує доцільний зміст людського життя.

Ніцшева людина — це майстер своєї долі, яку він справді любить, бо доцільність життя не перемінюється щоразу, а потребує вірності собі. Міняти долю, як і стиль, завжди пізно, — якщо взагалі маємо уявлення про своє життя як ціле, як тривкий лад значливих моментів, що почався не зараз. Одне слово, ціле життя, або доля, передує кожному вчинкові, обмежує та визначає наші дії. Скажу знов: мистецтво життя — це творення сенсу власного життя.

Власне життя надлюдини відмінне від існування останньої людини, бо остання — остання в ряді схожих на неї, знедолених. Оскільки властивість твору — оригінальність, то, за Ніцше, власне життя — це твір. Через те його тексти написано у стилі «переоцінки цінностей»: уникнення повторень загальників, спростовування спільних вірувань та упереджень. І тут варто зауважити, що цей стиль характеризувано й тим, що Ніцше повторює вислів оракула про «переоцінку цінностей»³, з якого почалося кіничне життя Діогена, та повторює кіничний жест відкидання суспільних правил і звичаїв заради природних благ.

Отже, перекладати Ніцше — це бачити кризь «випадковий порядок» його афоризмів бентежливе творення доцільності його життя. На мій погляд, тлумачення доцільності Ніцшевого життя — основа потрібного перекладацького стилю.

³ Див.: *Діоген Лаерцій*, VI.20. Принагідно зазначу, що в «Ранковій зорі» (1881) ще немає «переоцінки цінностей» та раніше згадуваної «волі до влади», хоча ці вислови, без сумніву, характеризують стиль цього твору.

Ігор Андрущенко: Якщо глянути на весь обшир перекладної літератури, мусимо пристати на те, що Фридрих Ніцше — автор якщо не обминутий несправедливо вітчизняним перекладачем, то принаймні відомий читачеві хіба що фрагментарно (у започаткованій свого часу у видавництві «Основи» серії перекладів наукової класики знайшлося місце лише двом його творам, хоча вже тоді було ясно, що в річищі становлення незалежної української філософії потрібен добрий том його праць). До слова, сприяє цьому небуденна доля самого філософа, неабияка енергетична насиченість його текстів і цілковита нетривіальність його творчої методи (читай: стилю). Щоб текст його зазвучав і озвався до читача, зерно його думки має впасти на життєдайний ґрунт, а отже, творові, не останньою чергою, потрібен конгеніальний, прискіпливий і просто пильний погляд.

Тим примітнішими у сучасному контексті видаються нинішні спроби українських перекладачів *пере-осмислити* і *пере-озвучити* спадщину визначного німецького філософа. До такого підійнялося, зокрема, львівське видавництво «Астролябія», що видало кілька перекладів. Утім, у тому, що перекладів філософії, здається, багато не буває, — тим паче за суттєвого браку їх, — сумніватися годі, і річ тут не так у тому, щоб перенести його ідеї на вітчизняну землю, як у тому, щоб прищепити його думку на українське гілля, дати імпульс самобутній філософії й накинути їй таке притаманне Ніцше душевне нуртування, що зазвичай стоїть за його філософуванням. Один із таких експериментів — це намагання вписати Ніцше в контекст європейської філософії, до якого вирішив вдатися знаний київський філософ і перекладач Вахтанг Кебуладзе.

Мова про працю «Ранкова зоря», що побачила світ у липні 1881-го року і стала символом своєрідного відродження філософа до життя по численних проблемах зі здоров'ям. Це теж неминуче позначилося на характері книги, зробивши її і без того еkleктичною і змушуючи перекладача шукати у фрагментарності єдиний принцип, якийсь стрижень, що лежить в основі всієї праці. Втім, у такий спосіб Ніцше ніби спонукає перекладача, читача заглиблюватися в його стихію, дошукуватися коріння його думок, його розумування. В цьому його однозначна привабливість для української філософії, яка перебуває ще на стадії творення свого інструментарію, свого поняттєвого апарата. Тим-то мовні пошуки часто-густо символізують своєрідну рефлексію, пошуки відповідної точки дотику до навколишнього світу. Не тільки автор, але й перекладач, якщо говорити словами Ніцше, — це «хтось “підземний” за роботою, він буравить, рие, підриває» (*In diesem Buche findet man einen “Unterirdischen” an der Arbeit, einen Bohrenden, Grabenden, Untergrabenden*). У пошуку відповідників, творенні термінів і полягає завдання перекладача, що мимоволі стоїть до оригінального тексту найближче, а отже, може якимось зорієнтувати читача у торуванні дороги. І навіть те, що лексика Ніцше — не власне філософська, лише наділяє стрімкими крилами той дух новаторства, що змушує підноситися думку.

Єдино, що подекуди істотно стоїть на заваді і перекладачеві, і авторові, — це навіть не точність відтворення тих чи інших понять, а афористичність Ніцше. Бо суть афоризму зводиться до моментального осяяння, а сам він формально може являти гру слів, сенсів, передбачати несподівану розв'язку тощо. Навіть запозичення і використання філософської класики часто приховує цю ж пастку, коли автор трактує у своєму ключі ту чи іншу ідею чи уявлення. Те, що частенько бачиш, як сам перекладач змушений доповнювати текст перекладу мало не таким самим шматком у формі примітки, пояснюючи, чому мав вдатися до того чи іншого звороту, чи скористався якоюсь метафорою, невідомою оригіналові, свідчить якраз про ретельний підхід його до обраного тексту, і з цього починається успіх перекладу. Хай там як, а нове видання Ніцше — це лише невеликий, але свідомий крок у бік освоєння спадщини видатного філософа, а разом із тим спонукання вітчизняного мислительного загалу до руху дорогою відкриття істин вічних і водночас пошуків вартостей в однотипному огромі буденного, бо ж даремно сам Ніцше казав, що і основне завдання його праці («Ранкової зорі») — вказати справжній шлях, підготувати людство до звільнення від старих цінностей і прийняти все нове, що досі забороняли, зневажали та проклинали в моралі: «Є так багато ранкових зір, які ще не світили».

Андрущенко, Ігор — український перекладач, випускник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Автор перекладів із німецької, польської, англійської та російської.

Богачов, Андрій — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Кебуладзе, Вахтанг — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
